

Religijność społeczeństwa ukraińskiego w perspektywie wyzwań dla Kościoła w Polsce

Religiousness of Ukrainian society in the perspective
of challenges for the Church in Poland

MATEUSZ JAKUB TUTAK

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Wydział Teologiczny, Polska

mateusztutak@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-6517-0068>

Abstract: The outbreak of the war in Ukraine and the resulting refugee exodus caused an avalanche of changes that affected first the Ukrainians themselves and then the societies that hosted them. The new situation required and still requires a response from the pastoral ministry of the Catholic Church in Poland. The purpose of this study is to search for indications useful for building a pastoral model of pastoral work among Ukrainians. The subject of the research is the religiosity of the Ukrainian society observed in 2020 as part of the seventh wave of the European Values Study, whose databases are publicly available. Access to raw data made it possible to carry out statistical tests showing the significance, strength and direction of correlation between religiosity parameters and the main socio-demographic characteristics. The results of these analyzes were sociologically interpreted and conclusions and pastoral postulates were drawn from them. It turns out that the majority of Ukrainian society declares belonging to the Eastern rite or non-denominationalism. 8 out of 10 Ukrainians describe themselves as religious and believers in God, which does not translate into religious practices or the professed doctrine. It is also worth noting that a significant proportion of war refugees are women, who, according to research, present a higher level of religiosity than the general population of Ukraine. Besides, the attitude towards faith in a statistically significant way depends on the place of residence in Ukraine. All these circumstances and the awareness of the dynamics of changes conditioned by the current situation open up new perspectives for pastoral care in Poland. It is an opportunity not only to engage in charity, but also to deepen religious

awareness, especially towards Orthodox and Greek Catholic people, and a missionary attitude towards people who do not belong to any religion. Such an approach to the issue is possible within pastoral sociology, which is to be a space for dialogue between pastoral theology and sociological knowledge and empirical research.

Keyword: religiosity; correlation; Ukraine; pastoral sociology; migration; Church in Poland

Abstrakt: Wybuch wojny na Ukrainie i związany z nią uchodźczy exodus wywołały lawinę zmian, które dotknęły najpierw samych Ukraińców, a następnie przyjmujące ich społeczeństwa. Nowa sytuacja wymagała i wciąż wymaga reakcji ze strony duszpasterstwa Kościoła katolickiego w Polsce. Celem niniejszego opracowania jest poszukiwanie wskazań przydatnych do budowania modelu pastoralnego pracy duszpasterskiej wśród Ukraińców. Przedmiotem badań jest religijność społeczeństwa ukraińskiego obserwowana w 2020 roku w ramach siódmej fali badań European Values Study, którego bazy danych są ogólnodostępne. Dostęp do danych surowych pozwolił na przeprowadzenie testów statystycznych pokazujących istotność, siłę i kierunek korelacji parametrów religijności z głównymi cechami społeczno-demograficznymi. Wyniki tych analiz zostały zinterpretowane socjologicznie, po czym wyciągnięto z nich wnioski i postulaty pastoralne. Okazuje się, że społeczeństwo ukraińskie w większości deklaruje przynależność do obrządku wschodniego bądź bezwyznaniowość. Religijnymi oraz wierzącymi w Boga określa się 8 na 10 Ukraińców, co nie ma przełożenia na praktyki religijne czy wyznawaną doktrynę. Na uwagę zasługuje także, że znaczną część uchodźców wojennych stanowią kobiety, które według badań prezentują wyższy poziom religijności niż ogół społeczeństwa ukraińskiego. Poza tym, stosunek do wiary w isototny statystycznie sposób zależy od miejsca zamieszkania na Ukrainie. Te wszystkie okoliczności oraz świadomość dynamiki zmian uwarunkowanych obecną sytuacją otwiera nowe perspektywy dla duszpasterstwa w Polsce. Jest bowiem okazją nie tylko do zaangażowania charytatywnego, ale także pogłębienia świadomości religijnej zwłaszcza wobec osób prawosławnych i grekokatolików oraz postawy misyjnej wobec nienależących do żadnego wyznania. Takie ujęcie zagadnienia jest możliwe w ramach socjologii pastoralnej, która ma być przestrzenią dialogu teologii pastoralnej z wiedzą socjologiczną i badaniami empirycznymi.

Słowa kluczowe: religijność; współzależność; Ukraina; socjologia pastoralna; migracja; Kościół w Polsce

Wstęp

Wybuch wojny na Ukrainie i związany z nią uchodźczy exodus wywołały lawinę zmian, które dotknęły najpierw samych Ukraińców, a następnie przyjmujące ich społeczeństwa, w tym szczególnie Polskę. Wydaje się, że swoisty egzamin, przed jakim po 24 lutego 2022 roku stanęli Polacy, nie jest jednak skończony i nie chodzi jedynie o zapewnienie bytu materialnego. Kolejne miesiące wojennych zmagania coraz bardziej uświadamiają, że dotychczasowy

świat dla przybyszów z Ukrainy przestał istnieć. Przed nimi wyzwanie budowania nowego porządku społecznego, w którym goszczące ich społeczeństwo polskie, zwłaszcza przez działania duszpasterskie, może odegrać niebagatelną rolę. Warto więc uświadomić sobie, o jakich przemianach mowa.

Na sytuację społeczeństwa ukraińskiego warto spojrzeć z perspektywy teorii Petera Bergera, który twierdzi, że „graniczne sytuacje ludzkiej egzystencji dowodzą wrodzonego braku trwałości wszystkich społecznych światów” (Berger 2005, 54-55). Jego zdaniem, żaden porządek (*nomos*) nie jest dany raz na zawsze. Anomia, jaką w tym przypadku wywołała wojna, może zniszczyć ów porządek i tworzący go układ norm, wartości i zasad. Pojawia się bowiem nowa perspektywa, pełna często bardzo dramatycznych doświadczeń. Dotyczy to także życia religijnego, które jest znaczącym elementem tego porządku. Idąc dalej za myślą Bergera, należy zauważyć, że sama jednostka, ale także całe społeczeństwo, próbuje jak najszybciej na nowo uporządkować ten świat, wracając do ugruntowanej rzeczywistości bądź szukając nowych znaczeń, które będą ją definiowały (Berger 2005). W tym kontekście wiele zależy od środowiska, w którym będą one poszukiwane i wzmacniane. Sytuacja wojny na Ukrainie staje się więc także wyzwaniem dla społeczeństwa polskiego, które w pierwszym odruchu serca okazało życzliwość i dało świadectwo chrześcijańskiej gościnności. W perspektywie socjologicznej, ale jeszcze bardziej teologicznej, na tym nie kończy się rola gospodarza dla doświadczających anomii wojennych uchodźców. Siłą rzeczy, społeczeństwo polskie staje się dla nich miejscem budowania nowego porządku znaczeń. Ta rola wkracza także w sferę religijną, jeśli wziąć pod uwagę nakaz dawania świadectwa wiary, obowiązujący wszystkich ochrzczonych (czyli znaczącą większość Polaków). Trudno jednak podjąć jakiegokolwiek działania w tym zakresie bez przynajmniej podstawowej wiedzy o życiu religijnym ukraińskich przybyszów.

Celem niniejszego opracowania jest więc poszukiwanie wskazań przydatnych do budowania modelu pastoralnego pracy duszpasterskiej wśród Ukraińców, którzy uciekając przed wojną, masowo osiedlili się w Polsce. Po części sugestie dotyczące tej działalności można znaleźć w opracowaniu ks. profesora Macieja Ostrowskiego, który w 2021 roku przyglądał się parafii jako miejscu otwartemu na migrantów (Ostrowski 2021). Przedstawione tam założenia ukazują złożoność zagadnienia i uświadamiają, że jest to nowa sytuacja dla Kościoła, zwłaszcza w Polsce. By więc właściwie na nią odpowiedzieć, należy zebrać jak najdokładniejszą wiedzę o ludziach, do których ma być kierowana oferta duszpasterska. Teoretycznie i metodologicznie za przygotowanie takiego modelu odpowiada teologia pastoralna. Jest to nauka podejmująca refleksję nad duszpasterstwem, jego teorią i praktycznym odniesieniem. Pomocne w tym są inne dyscypliny naukowe, które opisują rzeczywistość społeczną, w jakiej realizowana jest posługa zbawcza Kościoła. Jednak autonomia tych

nauk, w omawianym kontekście szczególnie socjologii religii, nie pozwala czerpać założeń z teologii pastoralnej (Hervieu-Léger 1999, 220).

W teologii pastoralnej powstały więc odrębne subdyscypliny, które tworzą przestrzeń współpracy interdyscyplinarnej z naukami pozateologicznymi. Jedną z nich jest socjologia pastoralna, bazująca na teoriach wypracowanych w ramach socjologii, przydatnych z punktu widzenia praktyki duszpasterskiej (np. socjologii religii, parafii, organizacji, miasta, grupy, młodzieży itd.; Kuttyło 2012, 35). Tak jak nauki socjologiczne, analizuje zjawiska religijne niezależnie, ale wnioski wyciąga dla teologii pastoralnej (Hervieu-Léger 1999, 224). Dostępna w ten sposób wiedzę socjologiczną (empiryczną i teoretyczną) teologia pastoralna, zgodnie ze swoją metodologią, wykorzystuje do budowania modeli pastoralnych. Istotą tego procesu jest takie zinterpretowanie zjawisk obserwowalnych w świecie społecznym, by służyły lepszemu poznaniu rzeczywistości duszpasterskiej i adekwatnej na nią odpowiedzi (Tutak 2020).

I. Założenia metodologiczne

Niniejsze opracowanie jest efektem działań realizowanych właśnie w ramach socjologii pastoralnej. Dane empiryczne dotyczące religijności, zdobyte dzięki międzynarodowym badaniom społecznym (część pierwsza artykułu) są zinterpretowane zgodnie z teorią socjologii religii (część druga artykułu) i służą wypracowaniu wniosków i postulatów pastoralnych (część trzecia artykułu), przydatnych w działalności duszpasterskiej wobec Ukraińców. Ujęcie zagadnienia z punktu widzenia socjologii pastoralnej niesie jednak także pewne ograniczenia. Koncentracja na teoriach socjologicznych powoduje, że obserwowane zjawiska nie są interpretowane historycznie czy kulturowo. Nie jest także celem opracowania ocenianie dotychczasowych działań podejmowanych w duszpasterstwie Kościoła katolickiego w Polsce. Istnieje bowiem obawa, że rozmyłyby one główne założenie socjologii pastoralnej, jakim jest opis rzeczywistości duszpasterskiej w świetle socjologicznych teorii. Przy tych wszystkich okolicznościach (i pewnie wątpliwościach) warto sobie uświadomić, że socjologia pastoralna jest dziedziną wiedzy, w której przypadku można mówić o służebnej roli socjologii wobec teologii pastoralnej (Łuczak 2005). Mimo szczegółowych analiz socjologicznych głównym celem artykułu nie jest więc pogłębianie wiedzy socjologicznej, ale właściwe wykorzystanie jej na użytek teologii pastoralnej. Stąd odwołanie do teorii socjologicznych poparte wynikami badań empirycznych. Tu pojawia się jednak kolejna uwaga, gdyż dopiero artykuł *stricte* teologiczny może przełożyć zaprezentowane poniżej wnioski i postulaty na rzeczywistość duszpasterską. Nie ma bowiem miejsca w socjologii pastoralnej na dawanie konkretnych wskazań praktycz-

nych, które mogą być zrealizowane na przykład w parafii (Ostrowski 2021). Należy jednak wierzyć, że meandry interdyscyplinarności teologii pastoralnej nie przeszkodzą, a wręcz pomogą w lepszym odczytaniu znaku czasu, jakim niewątpliwie dla Kościoła w Polsce jest napływ migrantów z Ukrainy.

Wykorzystane w niniejszym opracowaniu badania empiryczne to ogólnodostępne rezultaty międzynarodowego projektu badawczego European Values Study [dalej: EVS], co kilka lat realizowanego w wielu europejskich krajach. Bazy danych z zebrany materiał są zamieszczane na stronie internetowej projektu (<https://europeanvaluesstudy.eu>), skąd każdy zainteresowany może pobrać interesujący materiał. Są to badania podejmujące zagadnienia dotyczące: życia, rodziny, pracy, polityki, społeczeństwa i religii. Ten ostatni obszar, z racji tematyki niniejszego opracowania, stał się źródłem do własnych analiz, najpierw statystycznych, a później socjologicznych. W jego ramach w badaniu została podjęta kwestia przynależności religijnej, deklaracji religijności, udziału w nabożeństwach, praktyki modlitwy osobistej, wartości ważnych dla respondenta, zaufania do Kościoła, wreszcie wiary w Boga i głównych dogmatów chrześcijaństwa. Te wskaźniki pozwolą ukazać religijność społeczeństwa ukraińskiego w możliwie najpełniejszy, w ramach dostępnych danych, sposób. Dlatego to one w niniejszym opracowaniu będą podlegały analizie socjologicznej i interpretacji teologicznej. Wcześniej jednak zostaną zweryfikowane statystycznie, by sprawdzić, czy i na ile ich poziom zależy od cech społeczno-demograficznych społeczeństwa osób badanych z Ukrainy.

2. Analiza religijności społeczeństwa ukraińskiego

Przed przeprowadzeniem niniejszych analiz należało podjąć szereg działań przygotowawczych, które pozwolą uzyskać wiarygodne wyniki, umożliwiające ich właściwe wykorzystanie. Najpierw wyselekcjonowano rekordy dotyczące badań przeprowadzonych na Ukrainie w 2020 roku w ramach ostatniej, piątej fali realizowanej w latach 2017-2022¹. W ten sposób powstał zbiór danych dotyczących 1612 respondentów badanych na Ukrainie.

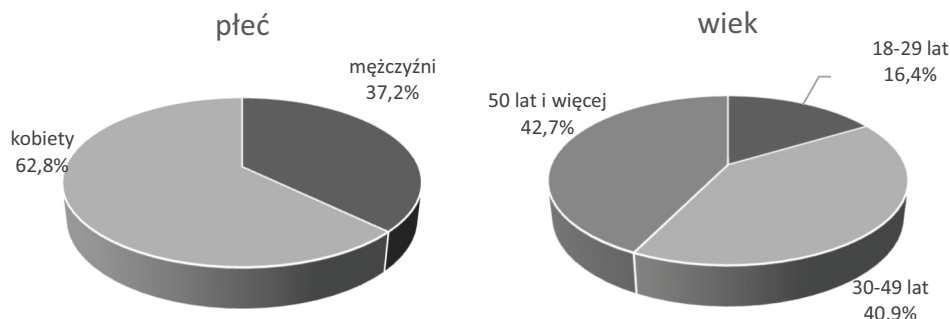
2.1. Struktura demograficzna

Struktura próby biorącej udział w badaniu EVS, przynajmniej w zakresie głównych zmiennych demograficznych, całkiem dobrze odzwierciedla popu-

---

¹ W celach porównawczych zostały wykorzystane także dane z trzeciej fali badań, która była realizowana w latach 1999-2002 w Ukrainie w 1999 roku.

lację Ukrainy, dlatego sformułowane na tej podstawie wnioski można traktować jako reprezentatywne dla całego społeczeństwa².

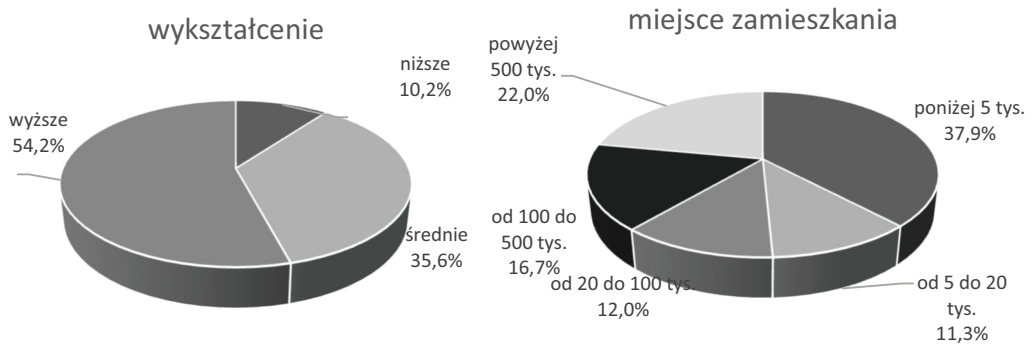
Rycina 1. Struktura płci i wieku badanych Ukraińców w 2020 roku

Należy jednak zauważyć, że w badaniu wzięło udział znacznie więcej kobiet niż mężczyzn. Poza tym, najmłodszy respondenci, czyli między 18. a 29. rokiem życia, stanowili nie więcej niż 1/5 badanych. Zaś udział dwóch pozostałych kategorii wiekowych, czyli od 30. do 49. roku życia i od 50. roku życia był mniej więcej równy i wynosił około 40% w każdej.

Przy analizowaniu informacji o społeczeństwie warto wziąć pod uwagę także inne cechy społeczno-demograficzne, które mogą mieć wpływ na obserwowane zjawiska, a przynajmniej pozwalają lepiej je zrozumieć. Dlatego w niniejszym opracowaniu zostaną poddane analizie takie czynniki, jak wykształcenie i miejsce zamieszkania.

Z racji autonomicznego wobec regulacji europejskich systemu szkolnictwa wyższego na Ukrainie trudno odnosić się do istniejących tam stopni edukacji. Dlatego odpowiedzi respondentów zostały zagregowane do trzech uniwersalnych kategorii, rozpoznawanych na całym świecie. Okazuje się, że 1/10 badanych ma wykształcenie niższe, 1/3 średnie, a ponad połowa wyższe. Co interesujące, od 1999 roku prawie dwukrotnie wzrósł udział osób z wyższym

² Struktura płci w próbie nie do końca oddawała strukturę populacji, ale sygnalizowała dysproporcję. Jeżeli bowiem według danych ONZ odsetek kobiet na Ukrainie wynosił 54% a mężczyzn 46%, to w omawianych badaniach przypominał raczej podział odpowiednio 2/3 do 1/3. Gdy zaś chodzi o wiek, to kategorie wiekowe wyodrębnione w próbie nie różniły się od danych populacyjnych zbieranych przez ONZ więcej niż o 5 punktów procentowych. Większą różnicę widać natomiast, jeśli porównać średnie wieku w obu grupach. Według badań EVS średnia wieku Ukraińców wynosi 46,8 lat zaś faktyczna była o 6 lat niższa i wynosiła 40,5 lat. Należy jednak zdawać sobie sprawę, że nie ma możliwości stworzenia próby całkowicie odzwierciedlającej strukturę demograficzną badanej społeczności.

Rycina 2. Poziom wykształcenia i miejscowość zamieszkania badanych Ukraińców w 2020 roku

wykształceniem. W tym czasie zdecydowanie zmniejszyła się część osób z wykształceniem średnim. To oznacza, że w ciągu 20 lat znacznie podniósł się poziom wykształcenia Ukraińców i obecnie większość z nich ma wykształcenie wyższe.

Podobnej agregacji kategorii należało dokonać w związku z miejscem zamieszkania. Dzięki temu okazało się, że najwięcej Ukraińców mieszka w najmniejszych miejscowościach. Potwierdzają to badania zarówno z 1999 roku, jak i z 2020 roku, kiedy to w badaniu wzięło udział 38% respondentów z miejscowości poniżej 5 tys. ludności. Co ciekawe, w analizowanym okresie o ponad 10 punktów procentowych zmniejszył się udział osób mieszkających w największych miastach, powyżej 100 tys. mieszkańców. W tym czasie o podobny odsetek zwiększył się udział badanych z miejscowości od 5 do 100 tys. ludności. Obserwuje się więc proces migrowania z dużych ośrodków miejskich w kierunku małych i średnich miast.

Te cztery czynniki: płeć, wiek, poziom wykształcenia i miejsce zamieszkania, wydają się kluczowe w wyjaśnianiu poziomu życia religijnego. Dlatego w niniejszym opracowaniu będą one traktowane jako zmienne niezależne, czyli główne wyjaśniające religijność społeczeństwa ukraińskiego. Należy jednak pamiętać, że nie są to jedyne czynniki, choć z pewnością wiodące i z punktu widzenia dostępności najbardziej przydatne do interpretacji. Pomogą w tym operacje statystyczne, które ustalą kierunek i siłę zależności między zmiennymi³. Tak bowiem brzmi zasadnicze pytanie postawione w niniejszym opracowaniu:

³ Są one różne, w zależności od rodzaju zmiennych, jakich dotyczą. Gdy korelowane są dwie zmienne liczbowe (np. wiek i oceny na 10-punktowej skali), stosuje się współczynnik r-Pearsona. Gdy zaś koreluje się dwie zmienne porządkowe (np. miejsce zamieszkania i częstotliwość osobistej modlitwy), stosuje się współczynnik tau Kendalla. W przypadku zależności między zmiennymi nominalnymi (np. płeć i wyznanie) stosuje się współczynnik V Cramera (ewentualnie phi Yula).

waniu: Co ma wpływ na religijność społeczeństwa ukraińskiego? Odpowiedź na nie będzie oparta na ocenie istotności statystycznej i analizie zależności między cechami społeczno-demograficznymi a podjętymi w badaniu EVS przejawami tej religijności. Wśród tych przejawów należy wymienić: przynależność religijną, deklarację religijności, udział w nabożeństwach i modlitwę osobistą, miejsce religii jako wartości życiowe, zaufanie do Kościoła, wiarę w Boga i inne dogmaty oraz miejsce Boga w życiu badanych.

2.2. Przynależność religijna

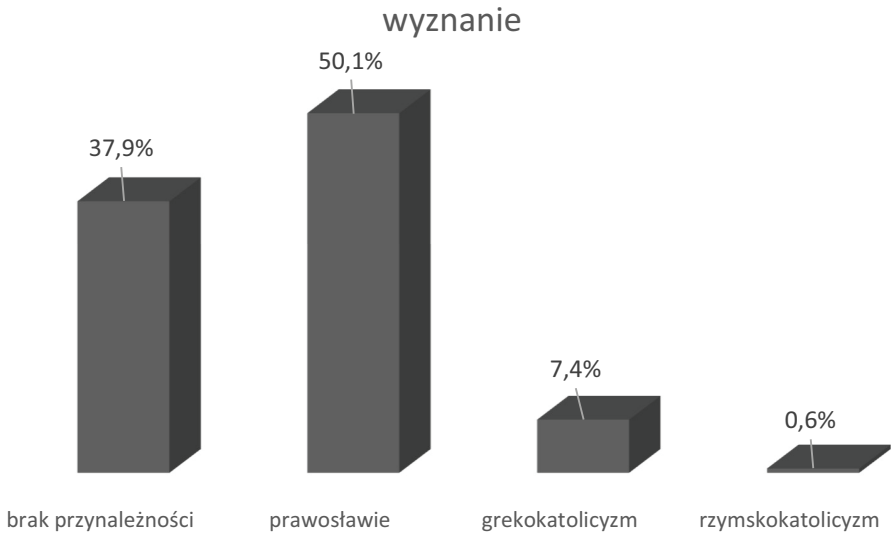
Na samym początku warto zwrócić uwagę, że prawie 38% Ukraińców deklaruje brak przynależności do wyznania religijnego. W porównaniu z badaniami z 1999 roku jest to spadek deklaracji o 6 punktów procentowych, kiedy takie wskazania były na poziomie 43,7%. Co ciekawe, w tym samym czasie o podobny odsetek wzrósł udział osób wyznających prawosławie, do którego obecnie należy dokładnie połowa Ukraińców. Kolejnym wyznaniem jest tam grekokatolicyzm, deklarowany przez ponad 7% badanych. Pozostałe wyznania, także katolicyzm w obrządku rzymskim, są znacznie mniej liczne a ich odsetek mieści się granicach błędu statystycznego.

Okazuje się, że przynależność do wyznań zależy od płci, wieku i miejsca zamieszkania, zaś nie ma na to wpływu wykształcenie. Wystarczy spojrzeć na badanych deklarujących brak przynależności religijnej, by zobaczyć, na czym te zależności polegają. Taka postawa jest bowiem znacznie bardziej popularna wśród mężczyzn (prawie połowa) niż kobiet (mniej niż 1/3). Analizy pokazują także, że brak przynależności znacznie częściej deklarują osoby do 30. roku życia (44%) niż mające 50 lat i więcej (33%). Deklaracja braku przynależności religijnej nie jest zależna od wykształcenia, gdyż różnice między poszczególnymi kategoriami nie osiągają nawet dwóch punktów procentowych. Znacznie bardziej przynależność religijną różnicuje miejsce zamieszkania. Okazuje się bowiem, że im mniejsza miejscowość, tym odsetek osób bez przynależności religijnej jest mniejszy. Różnice są znaczne, gdyż we wsiach i w miejscowo-

---

W innych sytuacja, gdy koreluje się zmienne różnych typów, stosuje się jeszcze inne wskaźniki, jak np. współczynnik rho-Spearmana. Wszystkie te testy pozwalają ustalić kierunek i siłę zależności, ale przede wszystkim statystyczne jej istnienie. Nie każda bowiem różnica w częstościach występowania zjawisk obrazowana przez udział procentowy w poszczególnych kategoriach świadczy o istnieniu korelacji. Dlatego zastosowane wskaźniki są sprawdzane pod kątem poziomu istotności ich wyniku, który określa, jaki zakłada się poziom błędu przy interpretowaniu analizowanego testu. W niniejszym opracowaniu za statystycznie istotne uznano tylko te korelacje, w których poziom istotności był najwyższy, czyli $p < 0,001$. Innymi słowy, gdy nie był spełniony ten warunek, zależność nie była interpretowana jako statystycznie istotna, co oznacza, że nie analizowano jej w kategoriach wpływu.

Rycina 3. Przynależność religijna Ukraińców w 2020 roku

Tabela 1. Deklaracja braku przynależności do wyznań religijnych wśród Ukraińców w 2020 roku według cech społeczno-demograficznych (w %)

Brak przynależności		
Ogółem		37,9
Płeć	kobiety	31,8
	mężczyźni	48,2
Wiek	15-29 lat	44,3
	30-49 lat	40,9
	50 lat i więcej	32,5
Wykształcenie	niższe	36,7
	średnie	37,6
	wyższe	38,6
Miejsce zamieszkania	poniżej 5 tys.	28,9
	od 5 do 10 tys.	34,3
	od 20 do 100 tys.	41,3
	od 100 do 500 tys.	43,3
	powyżej 500 tys.	49,4

ściach poniżej 5 tys. mieszkańców nieco ponad 1/4 deklaruje brak przynależności, podczas gdy w miastach powyżej pół miliona jest to prawie połowa deklaracji⁴.

W przypadku przynależności religijnej nie ma więc znaczenia, jakie to ma wykształcenie. Za to ważna jest jego płeć, wiek i miejsce zamieszkania. Nie należy do żadnego wyznania prawie co drugi mężczyzna i co druga osoba mieszkająca w największych miastach oraz prawie co drugi młody człowiek przed 30. rokiem życia.

Deklaracja przynależności instytucjonalnej jest jednak tylko jednym z wielu wskaźników obrazujących poziom życia religijnego w Ukrainie. Kolejne dokładniej pokażą, jak się ono przejawia w: praktykach, zaufaniu, wartościach, ideologii czy wreszcie postawach moralnych.

2.3. Deklaracja religijności

Deklaracja religijności jest pierwszym wskaźnikiem, który pokazuje, że bycie religijnym nie jest tym samym, co przynależność wyznaniowa. Okazuje się bowiem, że znacznie więcej badanych deklaruje, że są osobami religijnymi, niż że należą do jakiejś religii. Obecnie prawie 8 na 10 osób uważa siebie za osobę religijną.

Ponownie, znacznie częściej religijne są kobiety (87%) niż mężczyźni, wśród których tylko 2/3 złożyło taką deklarację. Takiej zależności nie widać, gdy chodzi o wiek, mimo że 3/4 najmłodszych uważa siebie za osoby religijne, zaś osób najstarszych o 5 punktów procentowych więcej. Podobnie jak przy innych wskaźnikach, bycie religijnym jest znacznie bardziej popularne w najmniejszych miejscowościach (84%) niż w największych (73%). Nie ma natomiast istotnej statystycznie zależności między poziomem wykształcenia a religijnością⁵.

---

⁴ Współczynnik V Kramera pokazuje, że istnieje zależność między płcią a wyznaniem ($V=0,191$; $p<0,001$) i miejscem zamieszkania ($V=0,132$; $p<0,001$). Nie został potwierdzony statystycznie istotny związek między wyznaniem a wiekiem i poziomem wykształcenia, gdyż poziom istotności był zbyt niski ($p>0,001$). Jeśli chodzi o ustalenie zależności elementów religijności z wiekiem, w całym opracowaniu do analizy współczynnika korelacji wieku ze zmiennymi zależnymi zostały wykorzystane dane o dokładnym wieku każdego z respondentów. Dzięki temu można było użyć bardziej czułych statystyk, bazujących na kategoriach liczbowych. Natomiast w prezentowanych tabelach ten wiek został zagregowany do trzech przedziałów, co ma pomóc w zobrazowaniu i opisie danych.

⁵ Zależność statystycznie istotną pokazuje współczynnik ϕ -Yula, który potwierdza, że płeć różnicuje religijność badanych ($\phi=0,247$; $p<0,001$). Korelację między miejscem zamieszkania a religijnością pokazuje współczynnik V -Cramera ($V=0,116$; $p<0,001$). Żaden z przeprowadzonych testów nie potwierdził istnienia zależności deklaracji religijności od wieku i wykształcenia ($p>0,001$).

Tabela 2. Deklaracja religijności wśród Ukraińców w 2020 roku według zmiennych społeczno-demograficznych (w %)

		Religijny
Ogółem		79,6
Płeć	kobiety	87,1
	mężczyźni	66,5
Wiek	15-29 lat	75,2
	30-49 lat	79,8
	50 lat i więcej	81,1
Wykształcenie	niższe	82,1
	średnie	77,7
	wyższe	80,3
Miejsce zamieszkania	poniżej 5 tys.	84,1
	od 5 do 10 tys.	84,1
	od 20 do 100 tys.	76,4
	od 100 do 500 tys.	77,1
	powyżej 500 tys.	73,0

Analiza ogólnej deklaracji religijności pokazuje, że jej poziom nie zależy od wieku czy wykształcenia, za to od płci i miejsca zamieszkania. Jak się okaże w kolejnych wskaźnikach, jest to relacja właściwa dla wielu elementów znamionujących religijność.

2.4. Udział w nabożeństwach

Kolejnym wskaźnikiem religijności są praktyki religijne, zarówno wspólnotowe, realizowane podczas cotygodniowych nabożeństw, jak i indywidualne w formie modlitwy osobistej. W tych pierwszych regularnie udział bierze 15% Ukraińców. Z pewnością należy odnotować tu od 1999 roku wzrost deklaracji (9,5%), choć jest on znacznie mniejszy niż przy całkowitej rezygnacji z praktykowania (36,9%). Wciąż jednak najliczniejszą grupę stanowią osoby praktykujące tylko w święta bądź kilka razy w roku. Może się to wiązać z dość liberalnym w prawosławiu podejściem do coniedzielnych praktyk.

**Rycina 4. Częstotliwość udziału w nabożeństwach
wśród Ukraińców w 2020 roku**

Tabela 3. Wskazania udziału w nabożeństwach przynajmniej raz w tygodniu wśród Ukraińców w 2020 roku według cech społeczno-demograficznych (w %)

		Rzadko bądź wcale
Ogółem		26,9
Płeć	kobiety	29,6
	mężczyźni	48,2
Wiek	15-29 lat	43,9
	30-49 lat	38,7
	50 lat i więcej	31,6
Wykształcenie	niższe	32,5
	średnie	36,6
	wyższe	37,3
Miejsce zamieszkania	poniżej 5 tys.	29,1
	od 5 do 10 tys.	38,7
	od 20 do 100 tys.	38,9
	od 100 do 500 tys.	36,8
	powyżej 500 tys.	46,9

Szukając przestrzeni do działań duszpasterskich, należy przyjrzeć się strukturze osób, zwłaszcza tych, które nie praktykują bądź robią to bardzo

rzadko. Podobnie jak przy poprzednich wskaźnikach, prawie połowa mężczyzn nie praktykuje w ogóle. Na uczestnictwo w nabożeństwach właściwie nie ma wpływu poziom wykształcenia, za to dość dużą różnicę w tej kwestii widać, gdy chodzi o wiek i miejsce zamieszkania. Prawie 44% młodzieży do 29. roku życia nie praktykuje w ogóle, podczas gdy wśród osób od 50. roku życia jest to prawie 32%. Jeszcze większą przepaść widać między mieszkańcami różnych wielkości miejscowości. Wśród tych z najmniejszych niepraktykujących jest 29% a wśród tych z największych prawie 47%. Należy więc zauważyć, że znaczna część mężczyzn, osób najmłodszych i mieszkających w metropoliach ma zupełnie inne doświadczenie praktyk religijnych niż reszta społeczności ukraińskiej⁶.

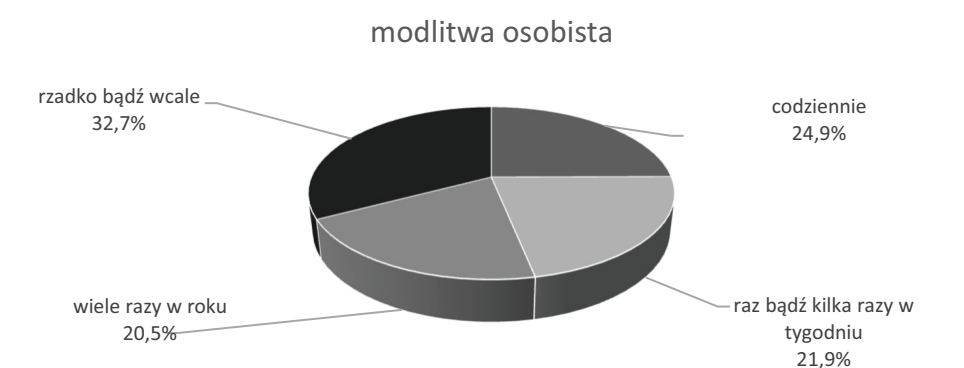
2.5. Modlitwa osobista

Obok praktyk wspólnotowych realizowanych podczas nabożeństw celebrowanych w świątyniach istnieją praktyki indywidualne realizowane poprzez modlitwę osobistą. Okazuje się, że przynajmniej do nich znacznie więcej respondentów niż do praktyk wspólnotowych. Prawie 1/4 badanych modliła się i modli się codziennie. Warto jednak zwrócić szczególną uwagę na osoby modlące się rzadko bądź wcale, gdyż jest to najliczniejsza grupa Ukraińców. Co jednak istotne, choć dziś stanowią oni 1/3 badanych, to w ciągu minionych 20 lat odsetek ten zmniejszył się o 12 punktów procentowych. Porównując te wyniki z deklaracjami uczestnictwa w nabożeństwach, można zauważyć jednak, że więcej osób przynajmniej raz w ogóle się nie modli niż że nie uczestniczy w nabożeństwach. Formułując myśl inaczej, istnieje grupa osób, dla których praktyki wspólnotowe są ważniejsze niż indywidualne.

Warto przeanalizować, jak ta częstotliwość modlitwy rozkłada się w poszczególnych cechach społeczno-demograficznych. Okazuje się, że częstotliwość modlitwy u kobiet jest dwa razy większa niż u mężczyzn. Trzykrotnie częściej modlitwę osobistą deklarują osoby starsze niż młodsze. Poza tym, choć w opisie widać, że częściej codzienną modlitwę deklarują osoby z najniższym wykształceniem i znacznie rzadziej ze średnim bądź wyższym, to statystyki nie potwierdzają, że wykształcenie ma wpływ na praktyki indywidual-

⁶ Współczynnik V-Cramera pokazuje, że istnieje zależność między płcią a częstotliwością praktyk ($V=0,223$; $p<0,001$). Współczynnik rho-Spearmana wskazuje na zależność między wiekiem a udziałem w praktykach ($\rho=-0,92$; $p<0,001$). Współczynnik tau-c Kendalla potwierdza zależność między miejscem zamieszkania a udziałem w nabożeństwach ($\tau-c=0,138$; $p<0,001$). Ta sama statystyka nie pokazuje zależności istotnej statystycznie między poziomem wykształcenia a udziałem w nabożeństwach ($p>0,001$).

ne. Natomiast potwierdzenie w statystykach znajduje zależność między tymi praktykami a miejscem zamieszkania. Im bowiem mniejsza miejscowość, tym więcej jest osób modlących się codziennie. Zmiana w kierunku największych

Rycina 5. Częstotliwość modlitwy osobistej na Ukrainie w 2020 roku

Tabela 4. Wskazania codziennej modlitwy osobistej wśród Ukraińców w 2020 roku według cech społeczno-demograficznych (w %)

		Codziennie
Ogółem		24,9
Płeć	kobiety	30,9
	mężczyźni	14,8
Wiek	15-29 lat	10,2
	30-49 lat	19,7
	50 lat i więcej	35,6
Wykształcenie	niższe	41,1
	średnie	21,9
	wyższe	24,0
Miejsce zamieszkania	poniżej 5 tys.	29,1
	od 5 do 10 tys.	23,8
	od 20 do 100 tys.	29,5
	od 100 do 500 tys.	23,8
	powyżej 500 tys.	16,7

miejsowości nie idzie liniowo, ale mieszkańcy miast powyżej 500 tys. modlą się prawie dwa razy rzadziej niż w najmniejszych miejscowościach⁷.

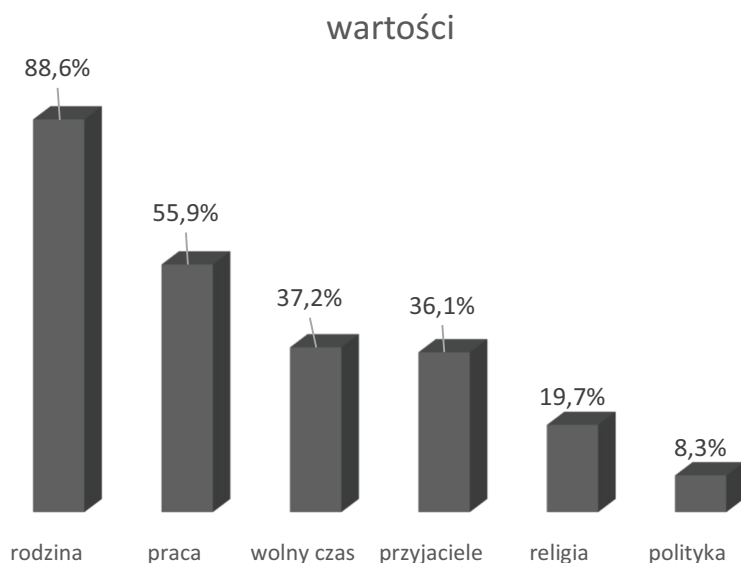
2.6. Ważne wartości

Badani wskazywali, które spośród różnych wartości są dla nich bardzo ważne. Okazuje się, że nieustannie większość wskazuje rodzinę i pracę. O ile ta pierwsza jest wybierana coraz częściej, bo od 1999 roku odsetek jej wskazań wzrósł o 5 punktów procentowych do prawie 89%, to druga jest wybierana coraz rzadziej, gdyż odsetek ten zmniejszył się prawie o 7 punktów procentowych do 56%. Co szczególnie interesujące, największy wzrost wskazań odnotował wolny czas jako wartość bardzo ważna w życiu Ukraińców. W ciągu 20 lat liczba ta zwiększyła się o 12 punktów procentowych i dziś wolny czas jako ważny wskazuje 37% badanych. Kolejną wartością, której deklaracje niewiele się zmieniły, są przyjaciele, bardzo ważni dla 36% respondentów. Religia jest bardzo ważna dla 1 na 5 badanych i odsetek ten niewiele się zmienił w porównaniu z badaniami na koniec tamtego tysiąclecia.

Każda z tych wartości zasługuje na dokładną analizę. Nie jest jednak celem niniejszego opracowania szczegółowe omawianie ich wszystkich. Dlatego poniżej uwaga zostanie skoncentrowana na wartości, jaką jest religia, zaś pozostałe wartości zostaną ujęte zbiorczo. O tym, czy religia jest ważna w życiu osoby z Ukrainy, decyduje jej płeć. Kolejnym czynnikiem jest wiek, jak bowiem pokazuje tabela częstości, osoby powyżej 50. roku życia znacznie częściej twierdzą, że religia jest bardzo ważna w ich życiu niż te, które nie przekroczyły 50 lat. Istotnych statystycznie zależności nie widać, gdy wziąć pod uwagę kryterium wykształcenia, gdyż różnica w deklaracjach między najniższym i najwyższym nie sięga nawet 3 punktów procentowych. Podejście do religii zmienia się natomiast w perspektywie miejsca zamieszkania. O ile ¼ mieszkających w miejscowościach do 5 i do 10 tys. uważa, że religia jest ważna w ich życiu, to wśród mieszkańców największych miast takie deklaracje składa jedynie 1 na 10 badanych⁸.

⁷ Współczynnik V-Cramera potwierdza istnienie zależności między płcią a częstotliwością modlitwy osobistej ($V=0,314$; $p<0,001$). Współczynnik rho-Spearmana potwierdza zależność między wiekiem a częstotliwością modlitwy osobistej ($\rho=0,232$; $p<0,001$). Współczynnik tau-c Kendalla potwierdza słabą zależność między miejscem zamieszkania a częstotliwością modlitwy osobistej ($\tau-c=0,116$; $p<0,001$) i jednocześnie nie daje potwierdzenia dla istnienia zależności między poziomem wykształcenia a częstotliwością modlitwy osobistej, gdyż wynik korelacji nie jest istotny statystycznie ($p>0,001$).

⁸ Współczynnik V-Cramera pokazuje zależność między płcią a miejscem religii w życiu ($V=0,139$; $p<0,001$). Współczynnik rho-Spearmana potwierdza istnienie zależności między wiekiem a miejscem religii w życiu ($\rho=-0,151$; $p<0,001$). Współczynnik V-Cramera pozwala wnio-

Rycina 6. Wskazania niektórych wartości jako bardzo ważnych w życiu wśród Ukraińców na Ukrainie w 2020 roku

Tabela 5. Wskazanie religii jako bardzo ważnej w życiu wśród Ukraińców w 2020 roku według cech społeczno-demograficznych (w %)

		Religia
Ogółem		19,7
Płeć	kobiety	21,1
	mężczyźni	17,4
Wiek	15-29 lat	16,4
	30-49 lat	16,1
	50 lat i więcej	24,5
Wykształcenie	niższe	21,3
	średnie	20,7
	wyższe	18,8
Miejsce zamieszkania	poniżej 5 tys.	24,9
	od 5 do 10 tys.	24,9
	od 20 do 100 tys.	20,7
	od 100 do 500 tys.	16,4
	powyżej 500 tys.	10,3

Gdy zaś chodzi o pozostałe wartości, warto zwrócić uwagę, które cechy społeczno-demograficzne mają wpływ na ich miejsce w życiu. Okazuje się bowiem, że znaczenie rodziny w życiu zależy jedynie od płci, zaś pozostałe zmienne nie mają na nią istotnego statystycznie wpływu. Druga co do częstotliwości wskazań praca jako wartość w życiu zależy od wieku i miejsca zamieszkania. Na wskazania czasu wolnego jako ważnego w życiu również ma wpływ wiek, ale także poziom wykształcenia. Natomiast na znaczenie przyjaciół w życiu ma wpływ tylko wiek. To, czy polityka jest ważna w życiu, zależy od: płci, wieku i poziomu wykształcenia⁹.

Okazuje się więc, że czynnikiem różnicującym miejsce w życiu prawie każdej z wymienionych wartości jest wiek; to on wpływa na znaczenie nadawane pracy, wolnemu czasowi, przyjaciołom, polityce czy omawianej tu religii.

2.7. Zaufanie do Kościoła

Jak pokazują badania, 2/3 badanych Ukraińców deklaruje zaufanie do Kościoła, oczywiście zazwyczaj kojarzonego z prawosławiem. Tak jak przy poprzednich zmiennych, mężczyźni znacznie rzadziej ufają Kościołowi niż kobiety a różnica wynosi 17 punktów procentowych. Rzadziej ufają także najmłodszy, podczas gdy najstarsi robią to znacznie częściej. Mniej widoczna jest natomiast różnica, gdy wziąć pod uwagę wykształcenie Ukraińców. Inne jest zaufanie do Kościoła w zależności od miejsca zamieszkania, bo deklaruje je 3/4 osób mieszkających w najmniejszych miejscowościach, podczas gdy czy-

---

skować istnienie korelacji między miejscem zamieszkania a miejscem religii w życiu ($V=0,248$; $p<0,001$). Zaś współczynnik tau-c Kendalla między poziomem wykształcenia a miejscem religii w życiu nie jest istotny statystycznie ($p>0,001$).

⁹ Współczynnik V-Cramera pokazuje zależność między płcią a miejscem rodziny w życiu ($V=0,101$; $p<0,001$). Pozostałe korelacje nie potwierdzają istnienia istotnej statystycznie zależności miejsca rodziny w życiu z wiekiem, wykształceniem i miejscem zamieszkania ($p>0,001$). Gdy zaś chodzi o miejsce pracy w życiu współczynnik rho-Spearmana pokazuje jej zależność od wieku ($\rho=0,201$; $p<0,001$), zaś współczynnik V-Cramera jej zależność od miejsca zamieszkania ($V=0,164$; $p<0,001$). Statystyki nie potwierdzają tej zależności od płci i wykształcenia ($p>0,001$). W przypadku miejsca wolnego czasu w życiu badanych współczynnik rho-Spearmana potwierdza zależność od wieku ($\rho=0,244$; $p<0,001$), zaś V-Cramera od poziomu wykształcenia ($V=0,151$; $p<0,001$). Nie są istotne statystycznie zależności wolnego czasu od płci oraz miejsca zamieszkania ($p>0,001$). Miejsce przyjaciół w życiu zależy istotnie statystycznie jedynie od wieku, co pokazuje współczynnik rho-Spearmana ($\rho=0,135$; $p<0,001$); przy pozostałych zmiennych niezależnych tej korelacji nie widać ($p>0,001$). W przypadku polityki współczynnik V-Cramera pokazuje jej zależność statystycznie istotną od płci ($V=0,123$; $p<0,001$) i poziomu wykształcenia ($V=0,118$; $p<0,001$), zaś rho-Spearmana od wieku ($\rho=-0,137$; $p<0,001$). Nie można potwierdzić takiej zależności od miejsca zamieszkania ($p>0,001$).

ni to nieco ponad połowa osób mieszkających w największych miejscowościach¹⁰.

Tabela 6. Zaufanie (duże i bardzo duże) do Kościoła wśród Ukraińców w 2020 roku według cech społeczno-demograficznych (w %)

		Zaufanie
Ogółem		66,8
Płeć	kobiety	73,0
	mężczyźni	56,3
Wiek	15-29 lat	61,8
	30-49 lat	64,4
	50 lat i więcej	71,0
Wykształcenie	niższe	70,0
	średnie	68,5
	wyższe	65,0
Miejsce zamieszkania	poniżej 5 tys.	75,9
	od 5 do 10 tys.	68,4
	od 20 do 100 tys.	65,2
	od 100 do 500 tys.	65,5
	powyżej 500 tys.	53,6

2.8. Wiara w Boga

Jak pokazują badania, wiara w Boga nie idzie w parze z wiarą w dogmaty przyjęte w chrześcijaństwie, czyli w życie po śmierci, w istnienie piekła i nieba. Jeżeli niezmiennie od 1999 roku wiarę w Boga deklaruje ponad 80% osób z Ukrainy, to w przypadku pozostałych dogmatów są to deklaracje nieznacznie przekraczające połowę badanych. Co ważne, w ciągu 20 lat obserwuje się

¹⁰ Wynik współczynnika V-Cramera pokazuje, że istnieje zależność między płcią a zaufaniem do Kościoła ($V=0,202$; $p<0,001$). Współczynnik rho-Spearmana potwierdza, że istnieje zależność między wiekiem a zaufaniem ($\rho=-0,123$; $p<0,001$). Współczynnik tau-c Kendalla pokazuje, że istnieje zależność między miejscem zamieszkania a poziomem zaufania Kościołowi ($\tau-c=0,160$; $p<0,001$). Natomiast analiza statystyczna nie potwierdza istnienia statystycznie istotnej zależności między poziomem wykształcenia a zaufaniem do Kościoła ($p>0,001$).

wzrost wiary w przypadku wszystkich tych dogmatów o około 11 punktów procentowych. Dlatego kwestia Boga będzie tu rozpatrywana osobno, gdyż wskazuje na istnienie wiary niedoprecyzowanej wyznaniowo.

Tabela 7. Wiara w Boga i główne dogmaty wśród Ukraińców w 2020 roku (w %)

		W Boga	W życie po śmierci	W istnienie piekła	W istnienie nieba
Ogółem		82,6	51,9	50,7	52,5
Płeć	kobiety	89,3	57,6	56,9	58,9
	mężczyźni	70,7	42,2	40,3	41,9
Wiek	15-29 lat	78,8	48,5	46,2	48,3
	30-49 lat	81,8	52,3	51,3	53,2
	50 lat i więcej	84,6	52,7	52,0	53,5
Wykształcenie	niższe	88,9	54,5	58,0	60,3
	średnie	81,0	47,1	48,3	49,3
	wyższe	82,3	54,7	51,0	53,4
Miejsce zamieszkania	poniżej 5 tys.	87,1	56,9	58,6	59,7
	od 5 do 10 tys.	85,7	43,2	39,3	40,6
	od 20 do 100 tys.	81,9	55,0	51,7	53,0
	od 100 do 500 tys.	81,6	49,8	44,0	46,2
	powyżej 500 tys.	73,6	46,5	46,6	49,8

Jak przy poprzednich wskaźnikach religijności, także i tu widać zależność między płcią a wiarą w Boga, bo 9 na 10 kobiet wierzy w istnienie Boga, podczas gdy tę wiarę podziela tylko 7 na 10 mężczyzn. Wiara w Boga zależy także od miejsca zamieszkania, gdyż wśród najmniejszych miejscowości ten odsetek wynosi 87%, podczas gdy w największych jest o 13 punktów procentowych mniejszy. W przypadku wiary w Boga nie widać istotnej statystycznie różnicy wśród osób najstarszych i najmłodszych oraz – tak jak przy poprzednich wskazaniach – wśród osób z najwyższym i najniższym wykształceniem¹¹.

¹¹ Przeprowadzony współczynnik phi-Yula potwierdza istotną statystycznie zależność między płcią a wiarą w Boga ($\phi=0,237$; $p<0,001$). Współczynnik V-Cramera potwierdza istnienie zależ-

Jak pokazuje tablica częstości, wiara w główne dogmaty doktryny chrześcijańskiej jest podzielana przez mniej więcej połowę Ukraińców. Warto przyjrzeć się dokładnie, co na to wpływa. Okazuje się, że wiara w życie po śmierci jest zależna od płci, zaś nie ma na nią wpływu wiek, poziom wykształcenia i miejsce zamieszkania. Wiara w istnienie piekła zależy od płci i miejsca zamieszkania, zaś nie zależy od poziomu wykształcenia i wieku. Podobnie jest z wiarą w niebo, która zależy od płci i miejsca zamieszkania i nie zależy od poziomu wykształcenia i wieku¹².

Zestawienie deklaracji wiary w główne prawdy religii chrześcijańskiej ze zmiennymi niezależnymi, takimi jak: płeć, wiek, wykształcenie i miejsce zamieszkania, potwierdza wcześniej obserwowane różnice. W tych kwestiach różnią się kobiety od mężczyzn, najstarsi od najmłodszych, mieszkający w najmniejszych miejscowościach od żyjących w największych metropoliach. Za każdym razem okazywało się także, że poziom wykształcenia nie ma wpływu na te wskazania.

2.9. Miejsce Boga w życiu

Inna metodologia została zastosowana przy badaniu poziomu ocen wskazujących, jak ważny jest w życiu Bóg. Odpowiadając na to pytanie, respondenci mieli zaznaczyć na skali od 1 do 10 swoje wskazanie, pamiętając, że najniższa liczba oznacza, że jest On w ogóle nieważny, zaś najwyższa, że jest On bardzo ważny. W ten sposób udało się stworzyć średnią wskazań. Okazuje się, że w 2020 roku deklaracje były na poziomie 6,9, podczas gdy w 1999 roku na poziomie 6,28. To oznacza, że w ciągu 20 lat Bóg stał się ważniejszy dla społeczności ukraińskiej. Warto jednak zastanowić się, czy dla wszystkich jest On ważny na podobnym poziomie. Jak pokazują badania, znacznie ważniejszy jest dla kobiet niż mężczyzn, najstarszych niż najmłodszych, mieszkających

---

ności między miejscem zamieszkania a wiarą w Boga ($V=0,136$; $p<0,001$). Badanie korelacji nie dało istotnego statystycznie wyniku, jeśli chodzi o zależność od wieku czy poziomu wykształcenia ($p>0,001$).

¹² Współczynnik phi-Yula pokazuje zależność między płcią a wiarą w życie po śmierci ($\phi=0,150$; $p<0,001$). W przypadku pozostałych zmiennych, posługując się różnymi testami, nie stwierdzono ich zależności z wiarą w życie po śmierci ($p>0,001$). Gdy zaś chodzi o wiarę w istnienie piekła, zależność z płcią potwierdza współczynnik phi-Yula ($\phi=-,161$; $p<0,001$), a z miejscem zamieszkania współczynnik chi-kwadrat ($\chi^2=25,243$; $df=4$; $p<0,001$). Brak istotnych statystycznie wyników dla pozostałych zmiennych ($p>0,001$). Natomiast zależność wiary w istnienie nieba z płcią potwierdza współczynnik phi-Yula ($\phi=0,164$; $p<0,001$), zaś z miejscem zamieszkania współczynnik chi-kwadrat ($\chi^2=22,359$; $df=4$; $p<0,001$). Brak istotnych statystycznie zależności z pozostałymi cechami ($p>0,001$).

na wsi bądź w miejscowościach do 5 tys. niż miastach powyżej 500 tys. Pownownie wykształcenie nie ma wpływu na te deklaracje¹³.

Tabela 8. Średnia wskazań, jak Bóg jest ważny w życiu Ukraińców w 2020 roku według cech społeczno-demograficznych (na skali od 1 do 10)

		Średnia
Ogółem		6,90
Płeć	kobiety	7,37
	mężczyźni	6,06
Wiek	15-29 lat	6,28
	30-49 lat	6,80
	50 lat i więcej	7,23
Wykształcenie	niższe	7,32
	średnie	6,84
	wyższe	6,86
Miejsce zamieszkania	poniżej 5 tys.	7,50
	od 5 do 10 tys.	6,77
	od 20 do 100 tys.	6,67
	od 100 do 500 tys.	6,43
	powyżej 500 tys.	6,42

3. Interpretacje socjologiczne i wnioski pastoralne

Zaprezentowana wyżej analiza badań EVS w zakresie pytań o życie religijne pozwala przynajmniej ogólnie zarysować obraz religijności społeczeństwa ukraińskiego. Na początek warto dostrzec ciekawe zjawisko dotyczące przy-

¹³ Współczynnik chi-kwadrat pokazuje, że różnica między płciami jest istotna statystycznie, jeśli chodzi o średnią wskazań na temat ważności Boga w życiu ($\chi^2 = 70,094$; $df=9$; $p<0,001$). Według współczynnika rho-Spearmana wiek ma wpływ na umiejscowienie Boga w życiu ($\rho=0,110$; $p<0,001$). Współczynnik tau-c Kendalla potwierdza istnienie korelacji między miejscem zamieszkania a ważnością Boga w życiu ($\tau-c=-0,115$; $p<0,001$). Posługując się współczynnikiem tau-c Kendalla, nie stwierdzono istnienia zależności istotnej statystycznie między wykształceniem a ważnością Boga w życiu ($p>0,001$).

należności religijnej i ogólnej deklaracji religijności. O ile bowiem 6 na 10 Ukraińców (62,1%) deklaruje przynależność do jakiegokolwiek wyznania, to więcej, bo 8 na 10 uważa siebie za osobę religijną (79,6%). Co istotne, ten odsetek pokrywa się z ogólną deklaracją wiary w Boga (82,6%). To sugeruje, że religijność na Ukrainie ma charakter teistyczny, w znacznej mierze oparty na założeniach chrześcijaństwa. Tu jednak pojawia się pewna niekonsekwencja, gdyż podstawowe dogmaty chrześcijaństwa, jak wiara w rzeczy ostateczne, jest uznawana tylko przez połowę Ukraińców. Zgadają się więc co do ogólnej wizji Boga, prezentowanej kulturowo i historycznie jako Trójjedyny Bóg, nawet dosyć wysoko oceniają Jego miejsce w swoim życiu (6,90), trudniej im jednak zaakceptować dogmaty wypływające z tej wiary. Można więc się spodziewać, że jest to religijność tworzona na swój własny użytek (Luhmann 2007, 227-230). Mimo to tylko ¼ społeczności ukraińskiej uczestniczy w nabożeństwach i modli się osobiście, co można tłumaczyć specyfiką wymagań stawianych przez wyznanie prawosławne, które wydaje się quasi-monopolistą na Ukrainie (McGuire 2012, 346). Religia zajmuje piąte miejsce wśród wartości wskazanych badanym Ukraińcom i jest bardzo ważna dla 1/5 z nich, po rodzinie, pracy, wolnym czasie i przyjaciółach. Zgodnie więc z teorią racjonalnego wyboru, której zastosowanie w socjologii religii Grace Davie syntetycznie zaprezentowała w książce *Socjologia religii*, ta wartość jest mało atrakcyjna dla społeczeństwa ukraińskiego (Davie 2010). Co jednak interesujące, sporym zaufaniem cieszy się na Ukrainie Kościół jako instytucja. Ufa mu 2/3 mieszkańców (66,8%), czyli więcej niż deklarujących przynależność do jakiegokolwiek wyznania.

Ten niejednorodny obraz religijności Ukraińców dodatkowo komplikuje przegląd zmiennych społeczno-demograficznych, które mają na nią wpływ. Okazuje się bowiem, że znaczne różnice w tej kwestii warunkuje płeć. Kobiety na Ukrainie prezentują istotnie wyższy poziom religijności niż mężczyźni. Wpływ ma także miejsce zamieszkania, gdyż osoby mieszkające w najmniejszych miejscowościach są znacznie bardziej religijne niż te z największych miast. Przy kilku zmiennych ujawnił się także istotny statystycznie wpływ wieku na religijność, gdyż osoby młodsze okazały się mniej religijne niż starsi. Zaprezentowany tu obraz i religijności, i jej zależności wydają się znane z analiz przeprowadzanych także w innych społeczeństwach podlegających przeobrażeniom sekularyzacyjnym (Berger 2005). Należy się jednak spodziewać, że nabiera on innego kształtu w rzeczywistości, jaką stworzyła wojna. Z pomocą w uchwyceniu tej perspektywy przychodzi teoria socjologiczna, która pozwala lepiej zrozumieć zachodzące zjawiska i ich wpływ na życie religijne.

Na Ukrainie, ze względu na jej strukturę wyznaniową, pozycja Kościołów jest znacznie słabsza niż w Polsce. Skutkiem tego jest sposób przeżywania

wiary, gdyż brakuje zewnętrznego poparcia instytucji dla wyboru ostatecznych znaczeń, których depozytariuszem jest religia. Thomas Luckmann zauważa, że w ten sposób budowana religijność indywidualna tworzy system subiektywny, eklektyczny, słaby i nietrwały. Taka niewidzialna religia nie potrzebuje pośrednictwa instytucji i skupia się na minitranscendencji zorientowanej na jednostkę. Inaczej jest w społeczeństwach z silną pozycją religii, jak w Polsce. Tutaj normy i wartości religijne są internalizowane w biografiami i wzmacniane przez samo społeczeństwo a wielkie transcendencje, oferowane przez katolicyzm, tworzą wizję całego świata (Luckmann 2006, 61), nawet jeżeli za aktualną uznać tezę o sekularyzacji społeczeństwa polskiego, w której następuje proces marginalizacji wiary poprzez osłabienie jej roli w społeczeństwie i w życiu jednostek. Może już nie determinuje ona procesów poznawczych człowieka, ale pozostaje ramą dla świeckich wyjaśnień porządkujących zarówno życie społeczne, jak i jednostkowe (Kutyło 2012, 55).

Drugą okolicznością, na którą warto zwrócić uwagę, jest zaproponowana przez Pippę Norris i Ronalda Ingleharta hipoteza wartości religijnych. Sugeruje ona, że w społeczeństwach stabilnych, zapewniających bezpieczeństwo egzystencjalne mniejsza jest potrzeba odwoływania się do Boga, bo ludzie mają spokojniejsze życie (Norris i Inglehart 2006, 303). To oznacza, że popyt na religię powinien rosnać tam, gdzie chaos czy trauma zabierają spokój życia. O takiej sytuacji należy mówić w przypadku osób doświadczonych wojną, stratą i niepewnością jutra. Można więc się spodziewać, że przybysze z Ukrainy będą otwarci na wartości religijne, których depozytariuszami jest społeczeństwo polskie. Konieczne jest tu jednak przystosowanie dostępnych dla nich instytucji religijnych do ich psychologicznych i terapeutycznych potrzeb (Berger 2005, 196). Jednym ze sposobów oczyszczenia i przemiany życia po traumatycznych wydarzeniach jest szukanie ujścia w eksterioryzacji religijności, czyli emocjonalnych uniesieniach przeżywanych wspólnie (Kutyło 2012, 148-149). Religia dysponuje całym spektrum takich możliwości w stopniu, którego nie jest w stanie zapewnić żadna inna jednostka. Doktryna religijna obiecuje ulgę i szuka sensu, doświadczenie religijne pozwala wyzwolić emocje, a modlitwa daje wewnętrzny spokój.

Warto także pamiętać, że zgodnie z teorią religii Rodneya Starka i Williama S. Bainbridge'a są to tylko kompensatory, czyli zapowiedzi pożądanej, lecz aktualnie nieosiągalnej nagrody, w tym przypadku wiecznego zbawienia. Oczywiście religia oferuje także doczesne nagrody za uczestnictwo, jak na przykład status za przynależność, udział w wydarzeniach i organizacjach czy pomoc w socjalizacji (Stark i Bainbridge 2000, 65-66). Należy jednak patrzeć na nie jedynie jako okoliczności sprzyjające, dodatkowe, gdyż głównym założeniem życia religijnego jest pragnienie zdobycia nieosiągalnych nagród (Stark i Bainbridge 2000, 370). Pozostaje ono niezmiennie; zaś zmianie ule-

gają instytucje, które te nagrody oferują w postaci kompensatorów. Od bilansu nagród i kosztów zależy zaś przynależność do organizacji religijnej (Stark i Bainbridge 2000, 61). Współcześnie te koszty wynikają z konsumpcyjnego dyktatu, sugerującego wybór tych elementów rzeczywistości religijnej, które będą harmonizowały ze zsekularyzowaną świadomością i nie będą zakłócały dotychczasowego stylu życia (Berger 2005, 194).

Zaproponowane wyżej interpretacje socjologiczne religijności społeczeństwa ukraińskiego ukazane w perspektywie toczącej się wojny i realnych skutków dla uciekających z terenów walk pokazują, jak wojna zmienia perspektywę w wielu dziedzinach życia tych, którzy jej doświadczają. Przede wszystkim zmienia się dotychczasowy porządek znanego i w miarę zrozumianego świata, w jakimś stopniu chroniony przez święty kosmos. Jak zauważa Peter Berger, jest on burzony przez chaos i nieporządek, które zrywają z ciągłością i subiektywną wiarygodnością tego świata (Berger 2005, 59). W przypadku społeczeństwa ukraińskiego może on dotknąć instytucji, takich jak rodzina czy Kościół, które przynajmniej dla części społeczeństwa miały sakralny wymiar, gdyż reprezentowały zobiektywizowane boskie struktury (Berger 2005, 73). Zostaje także zerwana konwersacja ze znaczącymi innymi (autorytetami i instytucjami), które tworzyły, wyjaśniały i podtrzymywały ten świat (Berger 2005, 43-44). W czasie kryzysu bowiem zapominanie jest szczególnie intensywne (Berger 2005, 63). Na nowo trzeba więc ten porządek społeczny budować. W przypadku znacznej części społeczeństwa ukraińskiego, która uciekła przed wojenną traumą, załóżki tego budowania dokonują się w całkowicie odmiennych okolicznościach i w miejscu o własnym, silnie zintegrowanym i legitymizowanym przez religię porządku społeczeństwa polskiego (Luckmann 2006, 106). Warto więc odwołać się do myśli Rodneya Starka i Williama Sim Bainbridge'a, która powinna dać pobudzający impuls dla wspólnoty uczniów Chrystusa, pragnących być jego misjonarzami. Zwrócili oni uwagę na fakt, że mobilność społeczna i przestrzenna ogranicza i zaburza dotychczasowe kontakty społeczne, przez co staje się okazją, by wejść do nowej grupy religijnej (Stark i Bainbridge 2000, 368-369). Z taką sytuacją mamy do czynienia dziś w Polsce, gdzie Ukraińcy ze swoją, opisaną wyżej, religijnością i wojenną traumą przybywają do naszego społeczeństwa i domów. Znaleźli w nich pomoc, gdy potrzebowali zaspokoić najbardziej podstawowe potrzeby. Czy odnajdą wsparcie, gdy będą chcieli na nowo poukładać swój zburzony przez wojnę świat znaczeń?

Postawione kwestie ukazują nowe przestrzenie do zaangażowania misyjnego dla Polaków, które należy rozważyć jako wyzwania duszpasterskie. Po pierwsze, połowa Ukraińców wyznaje prawosławie, co w przypadku społeczeństwa polskiego może być szansą na budowanie nowych przestrzeni dialogu międzywyznaniowego. Otwierają się bowiem nowe możliwości współpracy

między katolikami a prawosławnymi, nie tylko na poziomie instytucjonalnym, ale także jednostkowym, co może służyć wzmocnieniu tożsamości religijnej jednych i drugich (McGuire 2012, 92-93). Relacje z innymi wyznaniem, oparte na różnorodności i pluralizmie, powinny sprawić, że religijna świadomość będzie doświadczać własnych prawd na drodze refleksji, co sprzyja podnoszeniu poziomu afiliacji religijnej (Stark i Bainbridge 2000, 369).

Przy kolejnym postulacie należy zwrócić uwagę na drugie co do wielkości wyznanie na Ukrainie, jakim jest katolicyzm w obrządku greckim. Może to być szansą na zacieśnienie więzi duszpasterskich z katolikami obrządku rzymskiego. Jedność doktrynalna jest okazją do budowania jedności duszpasterskiej, poprzez wzajemne ubogacanie się liturgią czy ofertą grup religijnych.

Jeszcze inną szansę należy upatrywać w postawie Kościoła katolickiego, który bardzo intensywnie zaangażował się w pomoc charytatywną przybywającym z Ukrainy, bez względu na ich stosunek do wiary. Nie należy ustawać w tych działaniach, gdyż poza wymiarem humanitarnym mają one także znaczenie światopoglądowe. Jest to bowiem ważne świadectwo braterskiej miłości, zwłaszcza wobec osób nienależących do żadnego wyznania, które na Ukrainie stanowią drugą co do wielkości kategorię religijną. Otwiera się tu szansa na ewangelizacyjne zaangażowanie każdego katolika, który ma się stać misjonarzem (Franciszek 2013, 120).

Zakończenie

Podsumowując rozważania zawarte w niniejszym opracowaniu, warto przywołać myśl niemieckiego socjologa religii, który zauważył, że oficjalny model religii zmienia się w wolniejszym tempie niż obiektywne warunki społeczne, które wpływają na indywidualne systemy znaczeń ostatecznych (Luckmann 2006, 121). W przypadku realnej wojny na Ukrainie i zagrożenia nią w Polsce, a także wielowymiarowej (bo dotyczy nie tylko ludzi, ale także kultury i religii) migracji z Ukrainy i chrześcijańskiej na nią odpowiedzi w Polsce, należy mieć nadzieję, że te procesy będą szły w podobnym tempie. Sytuacja ostatnich kilku lat bez wątpienia wpływa na nasze życie i myślenie o całej egzystencji. W tych okolicznościach niezwykle istotną rolę ma do odegrania Kościół katolicki, który przez stulecia towarzyszył społeczeństwu polskiemu w dziejowych zawirowaniach. Należy się więc spodziewać, że i tym razem będzie dotrzymywał mu kroku i aktywnie uczestniczył w budowaniu nowej rzeczywistości społecznej.

Konieczne jest do tego właściwe rozpoznanie różnych wymiarów życia społeczeństwa ukraińskiego, którego znaczna część wyemigrowała właśnie do Polski. Przyglądając się w niniejszym opracowaniu jednemu z tych wy-

miarów, czyli życiu religijnemu, można powiedzieć, że jest to społeczeństwo, które w znacznej mierze charakteryzuje przynależność do obrządku wschodniego bądź bezwyznaniowość. Na uwagę zasługuje jednak, że znaczną część uchodźców wojennych stanowią kobiety, które według badań prezentują wyższy poziom religijności niż ogół społeczeństwa ukraińskiego. Powinno to być zauważone przy projektowaniu działań duszpasterskich i odpowiednio wykorzystane. Jest jeszcze jeden czynnik, na który należy zwrócić uwagę, opisując religijność Ukraińców i projektując w tym kontekście działania duszpasterskie w Polsce. Stosunek do wiary w znacznej mierze zależy od miejsca zamieszkania na Ukrainie. Pobieżna obserwacja pokazuje, że społeczność ukraińska, migrując do Polski, próbowała ulokować się w warunkach zbliżonych do tych, z których przybyła. To oznacza, że na terenach wiejskich w Polsce można się spodziewać więcej uchodźców pochodzących z terenów wiejskich na Ukrainie, a w polskich miastach osób przybywających z ukraińskich aglomeracji. Biorąc więc pod uwagę, że społeczność ukraińska pochodząca z dużych ośrodków jest mniej religijna niż z tych małych, podobnie zresztą jak jest w Polsce, należy odpowiednio oszacować sposoby i możliwości w zależności od miejsca, w którym duszpasterstwo jest realizowane.

Omówione tu okoliczności to tylko niewielki wycinek analiz, które powinny być przeprowadzone, by w duszpasterstwie adekwatnie odpowiedzieć na potrzeby przybywającej do Polski społeczności ukraińskiej. Poza omówionymi wyżej uwarunkowaniami religijnymi jest wiele innych czynników, które powinny mieć wpływ na projektowanie działań Kościoła w Polsce wobec Ukraińców (choćby związane z wojenną traumą). W tym kontekście socjologia pastoralna wydaje się właściwą przestrzenią do poszukiwania takiej wiedzy i implementowania jej dla teologii pastoralnej, która dalej ma wyznaczać kierunki działań dla duszpasterstwa w Polsce.

BIBLIOGRAFIA

- Berger, Peter Ludwig. 2005. *Święty baldachim*. Kraków: Nomos.
- Davie, Grace. 2010. *Socjologia religii*. Kraków: Nomos.
- European Values Study, <https://europeanvaluesstudy.eu>.
- Franciszek. 2013. *Encyklika „Evangelii gaudium”*.
- Hervieu-Léger, Daniel. 1999. *Religia jako pamięć*. Kraków: Nomos.
- Kutyło, Łukasz. 2012. *Teorie socjologiczne a religia. Między sekularyzacją a desekularyzacją*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Luckmann, Thomas. 2006. *Niewidzialna religia. Problem religii we współczesnym społeczeństwie*. Kraków: Nomos.
- Luhmann, Niklas. 2007. *Funkcja religii*. Kraków: Nomos.
- Łuczak, Marek. 2005. Socjologia religii jako ancilla theologiae pastoralis. *Studia Pastoralne*, 35-44.
- McGuire, Meredith. 2012. *Religia w kontekście społecznym*. Kraków: Nomos.

- Norris, Pippa i Inglehart Roland. 2006. *Sacrum i profanum. Religia i polityka na świecie*. Kraków: Nomos.
- Ostrowski, Maciej. 2021. Parafia wspólnotą otwartą na migrantów. *Studia Pastoralne*, 17, 200-212.
- Stark, Rodney i William Sims Bainbridge. 2000. *Teoria religii*. Kraków: Nomos.
- Tutak, Mateusz Jakub. 2020. W stronę socjologii pastoralnej, czyli o relacjach socjologii z teologią pastoralną. *Studia Gdańskie*, 46, 103-118.

MATEUSZ JAKUB TUTAK – dr; teolog, socjolog i pedagog; adiunkt w Katedrze Prakseologii Pastoralnej i Organizacji Duszpasterstwa w Zakładzie Teologii Praktycznej Wydziału Teologicznego UKSW; sekretarz Polskiego Stowarzyszenia Pastoralistów; pełnomocnik dziekana ds. rozwoju naukowego i współpracy międzynarodowej; współpracownik Instytutu Statystyki Kościoła Katolickiego SAC; wychowawca młodzieży ze Wschodu w Internacie „Inter” przy PLON „Klasyk”; w pracy naukowej koncentruje się na socjologii religii, religijności i duszpasterstwie młodzieży oraz organizacji duszpasterstwa.